

حق بر آب در نظام بین‌المللی حقوق بشر

سیدمحمدصادق احمدی^۱، سید ناصرالدین بدیسار^۲

۱. استادیار گروه حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان) دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران
۲. دانشجوی دوره دکتری حقوق عمومی، واحد اصفهان (خوراسگان) دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۵/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۵

The Right to Water in International Human Rights System

Seyyed Mohammad Sadeq Ahmadi¹, Seyyed Naser al-din Badisar²

1. Department of law, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran

2. Department of law, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran

Reception: 6 August 2016; Acception: 14 January 2017

Abstract

Ast.tvsh water is an essential element for social and economic life is tied directly to water and human ast.hqvq water resources, including the most important issues of concern to the international community in recent years has been. Many conferences and meetings were held and resolutions and statements adopted by them. Human right of access to water since 1970 has been on the agenda of the international community. But always confirm the water as a basic human need or doubt existed as a right of human rights. 15 number theory, the clearest and most explicit recognition of the human right to water in international law.

However, human rights dashed associated with various generations. Right dashed with many other human rights, including the right to health, right to food, the right to self-determination, the right to education, right to work, including agriculture, the right to health, the right environment, the right to peace, right to development... it's related to.

And if the right to face water challenges in the implementation of these rights will be fundamentally challenge and its realization will be in doubt.

Although the Iranian legal system is no explicit provision on the right to safe drinking water there but the general provisions of the law, it can be concluded that the government is obliged to maintain a healthy water supply and water.

Keywords: The Right to Water, Human Rights, Human Rights Generations, Theory (15).

چکیده

آب عنصری ضروری برای زندگی است. توسعه اجتماعی و اقتصادی همواره به آب گره خورده است. حقوق بشر و منابع آب از جمله مهم‌ترین مسائل مورد توجه جامعه جهانی در سال‌های اخیر بوده است. بسیاری از کنفرانس‌ها و مجامع برگزار شد و قطعنامه و اعلامیه‌هایی از جانب آن‌ها به تصویب رسید و حق دسترسی بشر به آب از دهه ۱۹۷۰ در دستور کار جامعه جهانی بوده است؛ اما همواره بین اعلام آب به عنوان نیاز اساسی بشر یا به مثابه حقی از حقوق بشر تردید وجود داشت. امروزه حقی تحت عنوان حق دسترسی بشر به آب در چارچوب حقوق بین‌الملل وجود دارد و این حق در اسناد بین‌المللی به طور صریح و ضمنی مورد اشاره قرار گرفته است. نظریه شماره ۱۵، آشکارترین و صریح‌ترین مورد شناسایی حق دسترسی بشر به آب در حقوق بین‌الملل است.

اما در عین حال، حق بر آب با نسل‌های مختلف بشری در ارتباط است. حق بر آب با بسیاری دیگر از حقوق بشر از جمله حق سلامت، حق غذا، حق تعیین سرنوشت، حق بر آموزش، حق بر کار از جمله کشاورزی، حق بر بهداشت، حق بر محیط زیست، حق بر صلح، حق بر توسعه و... ارتباط دارد. در صورتی که حق بر آب با چالش مواجه شود این حقوق نیز در اجرا با چالش اساسی روبرو خواهند شد و میزان تحقق آن در هاله‌ای از ابهام قرار خواهد گرفت.

هر چند در نظام حقوقی ایران هیچ مقرره صریحی در خصوص حق بر آب آشامیدنی سالم وجود ندارد اما از عمومات مواد مندرج در قوانین مختلف می‌توان نتیجه گرفت که دولت موظف به تأمین آب آشامیدنی و حفظ سلامت آب است.

کلیدواژه‌ها: حق بر آب، حقوق بشر، نسل‌های حقوق بشر، نظریه شماره ۱۵.

* Corresponding Author: Seyyed Mohammad Sadeq Ahmadi (sms-ahmadi@yahoo.com)

* نویسنده مسئول: سیدمحمدصادق احمدی

مقدمه

انسان از دیرباز برای تأمین آب یا برآوردن نیازهای خود با طبیعت دست‌وپنجه نرم کرده و در رویارویی با کمبود آب به‌ویژه در مناطق خشک و نیمه‌خشک دست به تلاش‌های چشمگیری زده که می‌توان از آن‌ها با عنوان «تمدن‌های آبی» نام برد. آب عنصری ضروری برای زندگی است. توسعه اجتماعی و اقتصادی همواره به آب گره‌خورده است. آب امری حیاتی بوده و حداقلی از آن برای زندگی انسان و بقای او موردنیاز است. محرومیت افراد از حقّ دسترسی به آب درواقع انکار حقّ حیات آن‌هاست.

حقوق بشر و منابع آب ازجمله مهم‌ترین مسائل مورد توجه جامعه جهانی در سال‌های اخیر بوده است. بسیاری از کنفرانس‌ها و مجامع برگزار شد و قطعنامه و اعلامیه‌هایی از جانب آن‌ها به تصویب رسید. حق دسترسی بشر به آب از دهه ۱۹۷۰ در دستور کار جامعه جهانی بوده است. اما همواره بین اعلام آب به‌عنوان نیاز اساسی بشر یا به‌مثابه حقّ از حقوق بشر تردید وجود داشت. بر این مبادی، نظریه تفسیری شماره ۱۵ در به رسمیت شناختن حقّ دسترسی بشر به آب، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرد و به‌عنوان آشکارترین و صریح‌ترین مورد شناسایی حقّ دسترسی بشر به آب شناخته‌شده است. بیش‌ازپیش قراین و شواهدی برای مفهوم در حال تحول حقّ به آب در نظام حقوق بین‌الملل فراهم شد. اما درعین حال، حقّ بر آب با نسل‌های مختلف بشری در ارتباط است و این مقاله حقّ بر آب را در نظام بین‌الملل حقوق بشر بررسی می‌کند.

مفهوم حقّ بر آب

«حقّ دسترسی به آب، عبارت است از حق همگان به آب کافی، سالم، قابل‌دسترس و به‌منظور مصارف شخصی و خانگی مقرون‌به‌صرفه باشد. مقدار کافی از آب سالم برای جلوگیری از مرگ ناشی از بی‌آبی، کاهش خطر ابتلا به بیماری‌های مرتبط به آب و نیز برای مصرف، پخت‌وپز و رفع نیازهای بهداشتی، شخصی و خانگی از ضروریات است» (کریون، ۱۳۸۷: ۵۷۱).

کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۲۰۰۲ در تفسیر عمومی شماره ۱۵ خود، حقّ بر آب و آب آشامیدنی سالم را از حقوق دیگر مشتق نمود. این عملکرد از دیدگاه برخی به‌عنوان یک نگاه بازبینی و اصلاحی تلقی

شده است و عنوان‌شده است که کمیته برخلاف صلاحیتش به یک نوآوری دست‌زده است و این دولت‌ها هستند که می‌توانستند این کار را از طریق اصلاح معاهده انجام دهند و خلاء میثاق را درخصوص حقّ بر آب پر نمایند. درواقع این عمل کمیته و انتقاد وارده به آن مؤید آن است که در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حقّ بر آب آشامیدنی به‌عنوان یک حقّ مستقل مورد اشاره قرار نگرفته است و کمیته به‌واسطه رابطه استفاده از آب آشامیدنی و حقّ حیات، آن را مورد شناسایی قرار داده است. این کمیته به‌وسیله قطعنامه شورای اقتصادی اجتماعی^۱ در سال ۱۹۸۵ برای نظارت بر اجرای حقوق مندرج در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایجاد شد. به‌این ترتیب نظرات صادره از سوی این نهاد هیچ‌گونه الزامی ایجاد نمی‌کند. بااین حال کشورهای منتقد عنوان می‌کنند که بسط دایره یک معاهده تنها به اراده آن‌ها وابسته است و کمیته حقّ چنین اقدامی نداشته است.

مبنای کمیته برای احراز حقّ مستقّلی تحت عنوان حقّ بر آب، مواد ۱۱ و ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده است که متضمن استاندارد مناسب زندگی بهره‌مندی از بالاترین استاندارد قابل‌دستیابی برای زندگی هستند. کمیته با صدور تفاسیر عمومی خود از مندرجات میثاق درواقع یک عملکرد انعکاسی (reflective) دارد یعنی تلاش دارد تا آنچه را که مدّ نظر کشورها بوده است تفسیر کند و نشان دهد (Soboka Bulto, 2011: 3).

با پذیرش این موضوع که حقّ بر آب آشامیدنی در اسناد بین‌المللی به‌طور صریح قید نشده و کمیته آن را از حقوق دیگر مشتق نموده و به‌عنوان یک حقّ مستقل مطرح گردیده است، باید به این نتیجه برسیم که حقّ بر آب تابع آن حق یا حقوقی نیست که از آن‌ها مشتق شده است؛ درنتیجه دیگر به این موضوع محدود نخواهیم بود که در صورتی می‌توان مدعی این حق بود که برای مثال شرایط مناسب کیفی و کمی و حداقل موردنیاز مندرج در حقّ حیات-به‌عنوان حقّ مادر-فراهم نشده است یا اگر بنا به مورد، حقّ بر آب را به حقّی مانند عدم شکنجه به‌عنوان حقّ مادر پیوند بزنیم باید در آن مورد خاص، وضعیّت به‌نحوی رقم بخورد که

1. Economic and social council resolution, 1985/17 <review the composition, organization and administrative arrangements of the sessional working group of governmental experts on the implementation of the international covenant on economic, social and cultural rights, available at: ap.ohchr.org/documents/e/ecosoc/resolutions/e-res-1985-17.doc

اقدامات به مرحله شکنجه برسد.

«بنابراین نظریه تفسیری شماره ۱۵ حق دسترسی بشر به آب را از طریق استنتاج و استنباط از مواد ۱۱ و ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و با تکیه بر ارائه تحلیلی از مرکزیت و ضرورت آب نسبت به سایر حقوق موضوع میثاق و دیگر اسناد منشور جهانی حقوق بشر و نیز به همین ترتیب ذیل بحث وجود حقی تحت عنوان حق به آب در دیگر اسناد حقوق بین الملل، به رسمیت شناخته شده است. به هر تقدیر کمیته از خلال این سه مدل تحلیلی، پایه ای استوار جهت شناسایی حق دسترسی بشر به آب را فراهم کرده است» (سلمان و لنکفورد، ۱۳۹۴: ۱۰۵).

مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۱۰ در قطعنامه ۶۴/۲۹۲ خود، حق بر آب آشامیدنی و بهداشت را با رأی مثبت و ۴۱ رأی ممتنع شناسایی نمود. تعداد آراء ممتنع بالا که هم از سوی کشورهای در حال توسعه و هم از سوی کشورهای توسعه یافته بود، متضمن توجه دولت ها به این خطر بوده است که اولاً کشورها خود را از مسئولیت شناسایی این حق رها نیندازند. ثانیاً آن را رعایت نخواهند نمود و در مقابل نقض آن مبادرت به جبران نمایند (Soboka Bulto, 2011: 4).

و لنکفورد، ۱۳۹۴: ۱۲۵).

کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در تفسیر عمومی ۱۵ خود عنوان می کند که حق بر آب آشامیدنی پیش شرط تحقق بسیاری از حقوق دیگر بشری است. دولت های عضو در ذیل این حق، وظایفی کلی دارند که شامل وظایف اولیه و فوری است که تضمین اعمال بدون تبعیض این حق و اتخاذ گام های لازم برای تحقق کامل بند ۱ ماده ۱۱ است. همچنین دولت ها دارای یک تعهد دائم و مستمر نیز هستند و آن حرکت مؤثر و فوری به سمت تحقق کامل این حق است. جدای از این وظیفه کلی، هر کشور عضو، موظف است که تعهد به احترام که شامل عدم شرکت در فعالیتی که موجب منع دارنده حق از دسترسی برابر به آب می شود را نیز تضمین نماید.

کشورها باید به بهره مندی از حق بر آب در کشورهای دیگر احترام بگذارند. هرگونه عملی که در سرزمین تحت صلاحیت یک کشور انجام می گیرد نباید موجب ممانعت از تحقق حق بر آب در کشور دیگر شود. در واقع با کوتاهی و قصور از حسن نیت در اتخاذ گام های مؤثر برای تحقق توزیع منصفانه و در دسترس قرار دادن آب برای شهروندان، حق بر آب نقض می شود.

مسئولیت دولت ها

حق دسترسی بشر به آب در مقام عمل، مسئولیت زیادی را متوجه دولت ها می کند. چنانکه نظریه تفسیری شماره ۱۵ بیان می کند، چنین حقی نیازمند اقدامی فراتر از تأمین آب شرب، آب جهت محیط زیست سالم و بهداشتی یا برای رشد مواد غذایی است. این حق همچنین شامل قابلیت دسترسی، مقرون به صرفه بودن، دسترسی عادلانه، عاری بودن از آلودگی به مواد مضر و میکروب های بیماری زا و نظارت و امحای زیست بوم های آبی است که به عنوان زیستگاهی برای بیماری ها عمل می کنند؛ مانند بسیاری از حقوق مندرج در میثاق، حق به آب بیش از آنکه به عدم مداخله دولت ها نیاز داشته باشد، آشکارا نیازمند اقدام ایجابی از جانب آن ها و همچنین تعهد به حراست از منابع است. همان طور که این نظریه روشن می سازد، حق به آب نه تنها مستلزم یکسری آزادی هاست بلکه متضمن یکسری از حقوق است و به طور کلی تر حقی است که تعهداتی را متوجه دولت و یا حتی کنشگران غیردولتی می سازد (سلمان

حق بر آب و نسل های حقوق بشری

تلاش های علمای حقوق بشر، موجب دسته بندی حقوق بشر بر اساس نظریه «نسل های حقوق بشر» شد. این نسل ها عبارت اند از: نسل اول حقوق بشر یا حقوق منفی؛ نسل دوم حقوق بشر یا حقوق مثبت و نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی که با عنوان حقوق جمعی نیز از آن یاد می شود. در خصوص نسل اول، میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی در سال ۱۹۶۶ تصویب و در سال ۱۹۷۶ لازم الاجرا شد. این میثاق دارای یک مقدمه و ۵۳ ماده است. در مورد نسل دوم حقوق بشر نیز اعلامیه میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مشتمل بر ۳۱ ماده و یک مقدمه موجود است که پس از تصویب در سال ۱۹۶۶، در سال ۱۹۷۶ ضمانت اجرایی پیدا کرد. در کنار حقوق نسل اول و دوم که از حقوق بدیهی و اساسی بشر در دنیای امروز است، نسل سوم حقوق بشر مطرح است. حقوق نسل سوم به طور کلی به چهار شاخه تقسیم می شود. این حقوق عبارت اند از: حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر

محیط‌زیست و حقّ بر میراث مشترک بشریت.

اما حقّ بر آب با هر سه نسل حقوق بشر در ارتباط است و در این قسمت به ارتباط حقّ بر آب با این نسل‌ها پرداخته می‌شود:

حقّ بر آب و نسل اوّل حقوق بشر

حقّ بر آب با حقوق نسل اوّل حقوق بشر، از جمله حقّ حیات که بنیادی‌ترین حقّ بشر است، در ارتباط است و یکی از لوازم حقّ حیات، آب است. آب مبتنی بر این واقعیت است که امری حیاتی و حداقلی از آن همواره برای زندگی انسان و بقای او مورد نیاز است و محرومیت افراد از حقّ دسترسی به آب در واقع انکار حقّ حیات است.

در کنوانسیون‌های حقوق بشری منطقه‌ای حقّ بر آب در ذیل حقّ بر حیات مطرح است.^۲ حقّ بر آب آشامیدنی سالم در پرتو حقّ حیات و عدم شکنجه و رفتار غیرانسانی در دادگاه‌های حقوق بشری منطقه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است و احکامی نیز صادر شده است. از جمله این احکام می‌توان به پرونده فدوتوف علیه روسیه در سال ۲۰۰۵ در دادگاه حقوق بشر اروپایی، پرونده ولز لور علیه پاناما در سال ۲۰۰۱ در دادگاه منطقه‌ای بین آمریکایی و... اشاره کرد.^۳ «حقّ حیات از جمله حقوق طبیعی و مقدّم انسان است که از برکت آن، افراد قادر به برخورداری از دیگر حقوق و آزادی‌های خویش خواهند بود» (هاشمی، ۱۳۸۴: ۲۷۶). «حقّ حیات در اندیشه طرفداران حقوق بشر مدرن، حقّی مطلق، بنیادی و پایه سایر حقوق است؛ بنابراین محدودیت بردار و سلب پذیر نیست» (حقیقت و میرموسوی، ۱۳۹۰: ۲۱۴).

«حقّ حیات به‌عنوان اوّلین و بنیادی‌ترین حقّ بشر، فصل آغازین کتب حقوق بشر در تمامی نظام‌های حقوق بشری را تشکیل می‌دهد. «حقّ حیات» به‌عنوان یکی از حقوق مندرج در ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر، چنین توصیف شده است: «هرکس حق زندگی، آزادی و امنیت دارد.» همچنین در میثاق حقوق مدنی و سیاسی ذیل ماده ۶ میثاق به این حق چنین اشاره شده است: «حق زندگی از حقوق ذاتی

۲. برای اطلاع از وضعیت این اسناد درخصوص حق بر آب مراجعه کنید به:

<http://www.righttowater.info/progress-so-far/timeline-2>.

3. The human rights to water and sanitation in courts worldwide a selection of national, regional and international case law, 2014, swiss agency for development and cooperation SDC, p250 & 261.

شخص انسان است. این حق باید به‌موجب قانون حمایت شود...». لذا تمام انسان‌ها از حقّ حیات معنادار برخوردارند» (بابایی و راعی، ۱۳۹۰: ۸۹).

حقّ حیات بدین معناست که انسان حقّ ریشه‌ای برای زندگی کردن دارد و حقوق انسان منوط به زنده‌بودن اوست. این حق بر سایر حقوق انسان اولویت دارد. حقّ حیات که از حقوق ذاتی بشر است همواره در ادیان و قوانین اساسی و عادی و کنوانسیون‌های بین‌المللی مورد توجه خاص قرار گرفته است. در اسناد بین‌المللی به کرات از این حق حمایت‌شده و دولت‌ها را مکلف به رعایت حقوق شهروندان خود نموده‌اند. در ادیان الهی به‌خصوص دین مبین اسلام نیز، حقّ حیات به‌مثابه موهبت الهی برای همه انسان‌ها اعم از زن و مرد، به رسمیت شناخته‌شده است و نقض این حق را جنایت علیه بشریت معرفی می‌کنند (کشتکار، ۱۳۹۲: ۱۱۱). این ادیان در کلیه ابعاد زندگی، قوانین و دستورالعمل‌های خاصی را به پیروانشان و سایر جوامع بشری سفارش می‌کنند. موضوع «حقّ حیات» نیز یکی از این مسائل است (احسانی مطلق و مفتاح، ۱۳۹۴: ۱۲۶).

نقش بنیادین حقّ حیات در اسناد بین‌الملل معاصر این است که با ایفا و صیانت این حق در دایره معادلات ملی و بین‌المللی، دسترسی به سایر حقوق انسانی را میسر خواهد کرد (باقری و ملک‌شاه، ۱۳۹۰: ۱۹)؛ بنابراین به‌تصریح میثاق حقوق مدنی - سیاسی دولت‌ها مکلف هستند تمهیداتی را در جهت پاسداری از حقّ حیات تمام شهروندان فراهم کنند. به‌ضمیمه اصل عدم تبعیض که در ماده ۲ میثاق مورد تأکید قرار گرفته است (سید فاطمی، ۱۳۷۹: ۱۵۱).

در قرآن کریم آیات زیادی وجود دارد که خداوند بزرگ از آفرینش جهان هستی سخن به میان آورده است. مشهورترین آن‌ها آیه ۳۰ -سوره انبیاء است که می‌فرماید: «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» «هر چیز زنده‌ای را از آب قرار دادیم» حیات همه موجودات زنده به آب بستگی دارد، «إِنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا» (قرآن، عبس: ۲۵). «ما آب فراوانی از آسمان فرو ریختیم».

آب مهم‌ترین مایه حیات است و همواره از طرف پروردگار به مقدار فراوان از آسمان نازل می‌شود.

«هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» (قرآن، زمر: ۲۱). «و اوست

خدایی که بشر را از آب بیافرید».

آب یکی از مهم‌ترین موادّ ضروری برای زندگی است

به‌طوری‌که انسان نمی‌تواند بدون آب، بیشتر از چند روز زنده بماند و خداوند حیات و هر چیزی را در آب قرار داده است (توگلی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۰).

در حقوق بشر اسلامی که توسط کشورهای اسلامی تدوین و تصویب شد نیز حق حیات و لوازم آن با جدیت بیان شده و برای حفظ آن راهکارهایی تدوین و تصویب شده است.

حیات و تمدن بشری از ابتدای تاریخ تا به امروز بر دو رکن اساسی منابع طبیعی و منابع انسانی تأسیس شده و رواج یافته است. پیوند آب و آبادانی آن‌چنان بدیهی و غیرقابل انکار است که برای اثبات ضرورت وجود آن نیازی به ارائه شواهد تاریخی نیست و بشر در مسیر تاریخی خود هر چه که به سمت زندگی مدرن‌تر پیش رفته، نیاز روزافزون‌تری به آب (مخصوصاً آب شیرین) احساس کرده است (کوشکی، ۱۳۸۲: ۱۱۰).

شورای اروپایی حقوق محیط‌زیست پس از بررسی عملکرد دولت‌ها در خصوص دسترسی به آب نتیجه گرفت که هر شخصی از حق بر آب برخوردار است. شورای مذکور در قطعنامه‌ای که در آوریل ۲۰۰۰ تصویب کرد محتوای حق بر آب را مشخص کرد و اعلام داشت که حق بر آب را نمی‌توان از سایر حقوق بشری که قبلاً شناخته شده‌اند تفکیک نمود و از دولت‌ها خواست تا برای تضمین حق بر آب برای همه اقدام نمایند (گروه صلح کرسی حقوق بشر، ۱۳۸۹: ۲۶۵). این قطعنامه طرح اعلامیه اول مادریا در خصوص مدیریت پایدار آب را پیگیری کرد. در این اعلامیه آمده است: «هیچ‌کس را نمی‌توان از میزان آب موردنیاز برای تأمین نیازهای اولیه خویش محروم کرد».

پروتکل مونترآل در خصوص آب و بهداشت (۱۹۹۹) تحت توجّهات کمیسیون اقتصادی ملل متحد برای اروپا تهیه شده که اصل دسترسی عادلانه کلیه اعضای جمعیت به آب را مقرر می‌دارد.

همچنین آب آشامیدنی سالم و بهداشتی برای کسانی که از آزادی محروم‌اند بسیار مهم است. این امکانات برای زندانیان سیاسی که انسانیت و احترام به خاطر ذات وجودیشان رفتار می‌شود، حتمی است.

امروزه کمبود و آلودگی آب، زندگی میلیون‌ها نفر از ساکنان زمین، خصوصاً کشورهای فقیر را به شدت با خطر مواجه ساخته است. بیماری‌های ناشی از آب آلوده نیز عامل بسیاری از مرگ‌ومیرها در کشورهای فقیر جهان است.

بحران آب مشکلی ناشناخته است که کشتار آن به‌مراتب از بیماری‌های مسری چند صدسال پیش و بیماران ایدزی و تمام جنگ‌هایی که در سطح جهان جریان دارد، بیشتر خواهد بود. اگر چاره‌ای اندیشیده نشود و بشر به خود نیاید، بحران آب در آینده‌ای نه‌چندان دور فاجعه‌ای به بار خواهد آورد که سالانه میلیون‌ها نفر از مردم جهان را به کام مرگ بفرستد. درواقع، امروزه ما بر لبه تیغ تیزی نشستیم و شاهد نابودی نسل خویش هستیم. نسلی که خود را در مقایسه با گذشتگان خردمندتر جلوه می‌دهد، نمی‌تواند راه را بر نابودی خود ببندد (رحیمی، ۱۳۸۲: ۲۳).

«براساس طرح توسعه سازمان ملل تا سال ۲۰۲۵ تقریباً از هر سه نفر در جهان یک نفر در کشورهای زندگی خواهد کرد که با مناقشه بر سر منابع آب روبروست» (ظهور سلیمانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۴).

«حدود ۲/۱ میلیارد انسان در جهان هنوز به آب شرب قابل اطمینان، دسترسی ندارند تأمین آب شرب قابل اطمینان و خدمات بهداشتی برای بیش از یک میلیارد نفر در دهه آینده یکی از اجرایی‌ترین چالش‌هایی است که بشر امروز با آن روبرو است. نام‌گذاری سال ۲۰۰۳ میلادی بانام سال جهانی آب‌های شیرین بیانگر اهمیت آب به‌ویژه آب‌های شیرین در حیات بشر و سایر جانداران و استفاده بهینه و پایدار از این منبع گران‌بها است» (خلیلی و احمدلو، ۱۳۹۳: ۵).

بدون تغییرات اساسی، بسیاری از مناطق جهان آب کافی برای تولید غذا و رشد جمعیت -علی‌رغم اعمال سیاست‌های کنترل جمعیت- ندارند. نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری حقایق دیگری هستند که در بسیاری از نقاط جهان اتفاق افتاده‌اند و می‌توانند باعث تغییر روش زندگی نسل‌های آینده بشوند. بحران آب جهان، یک بحران مدیریتی است (اکرمی مقدم و نورزاده حداد، ۱۳۹۳: ۳).

دوم فروردین‌ماه (۲۲ مارس) هرسال روز جهانی آب به‌منظور تحرک بخشیدن به عزم و اراده ملت‌ها در حل «بحران و مدیریت منابع آب» است. این بحران به معنای فقدان قانون‌گذاری صحیح و عدم اراده سیاسی برای حل وضعیت نامطلوب منابع آب جهانی است. یکی از مشکلات عمده در خصوص منابع محدود آب، افزایش روزافزون تعداد افرادی است که در مصرف آب شریک می‌شوند. پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۵۰ سهم سرانه آب هر نفر به کمتر از هزار مترمکعب برسد. آنچه ضروری می‌نماید

ایجاد «برنامه اقدام جهانی» جهت تضمین امنیت دسترسی به آب سالم برای همه جهانیان است. همچنین محسوب نمودن برخورداری همگان از آب به عنوان یکی از عوامل اساسی حقوق بشر، تدوین سیاست‌های ملی و منطقه‌ای و افزایش کمک‌های بین‌المللی به کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته در کنار برنامه اقدام جهانی جهت حلّ این معضل بسیار مؤثر خواهد بود (بیران و هنر بخش، ۱۳۸۷: ۱۹۳).

تحولات بیرونی بر کارایی و اثربخشی استراتژی‌ها و سیاست‌های اتخاذ شده در بخش آب تأثیر می‌گذارند. از این رو گفتمان جهانی آب، بحران امروز آب را بیش از آنکه ناشی از کمبود آب بداند، ناشی از حکمرانی نادرست آب می‌داند و لذا ضرورت اصلاح مدیریت آب و فرایندهای تصمیم‌گیری، پیاده‌سازی تصمیمات، یا به عبارتی حکمرانی آب، مورد وفاق گسترده‌ای در سطوح جهانی است. به زبان ساده حکمرانی آب را نظام اخذ و اجرای تصمیمات در حوزه آب می‌گویند.

همه این شواهد و دلایل نشان می‌دهد که برای غلبه بر مشکلات و چالش‌های موجود و آینده آب باید کلّ جامعه از سیاست‌گذاران گرفته تا قانونگذاران، مدیران، کارشناسان، رسانه‌ها و در پایین‌ترین سطح جوامع محلی، درگیر امور مرتبط با آب شوند. بدون تردید چگونگی درگیر کردن کلّ جامعه با موضوعات مرتبط و «آب» را تبدیل به مسئله‌ای عمومی و مشترک کردن، از اقدامات اساسی و مهمی است که باید سرلوحه اقدامات ملی باشد (طالبی و مظاهری، ۱۳۹۴: ۱).

لذا در مجموع می‌توان گفت که ادامه روند بحران آب در جهان، حقّ حیات که یکی از مهم‌ترین و بنیانی‌ترین حقوق نسل اول بشر است را تحت تأثیر قرار خواهد داد و حیات انسان‌ها با خطر جدی مواجه خواهد شد.

حقّ آب و نسل دوم بشر

دسترسی به آب سالم آشامیدنی یکی از پیش‌شرط‌های اساسی برای بهره‌وری از چندین حقوق بشر است که حقّ بر غذا، حقّ تحصیل، مسکن، سلامت، زندگی، کار و ... را شامل می‌شود.

«حقّ بر غذا به عنوان حقّ بنیادین هر شخص، حقّ بر رهایی از گرسنگی و دسترسی پایدار به غذا با کیفیت و کمیتی است که پاسخگوی نیازهای غذایی و فرهنگی او

باشد. تحقق این حق با برآوردن نیازهای اولیه و اساسی انسان، زمینه تحقق سایر حقوق بشری شخص را فراهم می‌کند و از این جهت با کرامت انسانی مرتبط است» (ابراهیم گل، ۱۳۸۷: ۲۲۱) و «کرامت انسانی و احترام به آن، مبنایی برای وضع قواعد و هنجارهای قابل‌پذیرش ملل متمدّن و معتقد به رعایت اصول و قواعد بین‌الملل است» (عمید زنجانی، ۱۳۹۰: ۳۰).

هر انسانی از این حق برخوردار است که از گرسنگی رها بوده و به منابع غذایی ایمن و مغذی دسترسی داشته باشد. حقّ بر غذا، به عنوان یک مفهوم اساسی در حقوق بین‌الملل بشری دست‌کم در اسناد رسمی به عنوان یکی از حقوق مسلم بشری مورد موافقت قرار گرفته است. دولت‌ها باید توجه داشته باشند که حقوق بشر به یکدیگر مرتبط بوده و از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند و در همین رابطه تحقق حقّ بر غذا می‌تواند تأثیر مثبتی بر تحقق دیگر حقوق بشر داشته باشد (طلایی و رزم‌خواه، ۱۳۹۲: ۱۳۱).

کمیته اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی میثاق در تفسیر عمومی شماره ۱۲ در مورد حقّ بر تغذیه و غذای مناسب چنین بیان داشت: «حقّ بر غذای مناسب زمانی محقق می‌شود که هر مرد، زن و کودکی به تنهایی یا در جامعه در همه زمان‌ها از نظر فیزیکی و اقتصادی به تغذیه مناسب یا وسایل تأمین آن دسترسی داشته باشند». حقّ بر غذا ارتباط مستحکمی با سایر حقوق بشری از جمله حقّ بر آب دارد.

مطابق نظر گزارشگر کمیسیون حقوق بشر در حقّ غذا، اصطلاح غذا نه فقط غذای جامد بلکه جنبه تغذیه‌ای آب آشامیدنی را نیز شامل می‌شود. بند اول ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، تعدادی از موارد مربوط به حق داشتن سطح مناسب زندگی را شمرده که شامل خوراک، پوشاک و مسکن می‌شود. از متن ماده برمی‌آید که این حق، منحصر به موارد مذکور نیست و قطعاً حقّ بر آب نیز یکی از موارد مهم برخورداری از سطح زندگی کافی لازم است. این امر از سوی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در تفسیر عام شماره ۱۵ به تفصیل مطرح شده است. اگر مردم به آب کافی و سالم دسترسی نداشته باشند حقّ غذا محقق نخواهد شد. حقّ بشری بر آب به هر کس استحقاق می‌دهد آب کافی، سالم، قابل دسترسی فیزیکی با هزینه معقول برای مصارف شخصی و خانگی داشته باشد. کفایت آب سالم برای پیشگیری از مرگ ناشی از بی‌آبی، کاهش خطر بیماری مرتبط با آب و تأمین آب برای مصرف،

هستند. نه تنها افراد فقیر آب آشامیدنی سالم و بهداشتی در دسترس ندارند، بلکه آن‌ها توانایی مدیریت بر اثرات محرومیت خود را هم ندارند.

کمبود دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی خصوصاً بر روی زنان اثرگذار است. اگر فرضاً در مناطقی آب آشامیدنی موجود نباشد زنان و کودکان باید به جمع‌آوری آب بپردازند. جمع‌آوری و حمل آب زمان زیادی می‌برد و این بار سنگینی بر دوش آن‌هاست. گاه ممکن است ۴ ساعت پیاده‌روی برای تهیه آب انجام شود که این مقدار پیاده‌روی در روز برای زنان و در صف ایستادن و حمل آب زمان زیادی را صرف می‌کند که به جای آن می‌توانستند به دیگر کارهایشان در خانه‌داری یا مراقبت از فرزند بپردازند. سلامتی زنان به صورت خاصی تحت تأثیر این بارهای سنگین حمل آب قرار می‌گیرد، همچنین معضل بیماری‌هایی که در تماس با آب‌ها -مثل کرم پهن- به آن‌ها منتقل می‌شود، وجود دارد.

کمبود آب آشامیدنی سالم، کودکان را بیشتر در معرض بیماری‌های آسیب‌پذیر قرار می‌دهد؛ زیرا سیستم امنیتی و دفع مسمومیتشان کاملاً پیشرفته نیست بنابراین اغلب آن‌ها کمتر توانایی مقابله با عفونت‌های مرتبط به آب را دارند. همچنین کودکان توده‌های جسمی کمتری نسبت به بزرگسالان دارند. این بدین معناست که مکانیسم‌های حمل آب ممکن است برای کودکی که در معرض خطر باشد خطرناک‌تر باشد نسبت به بزرگسالی که در این روابط بی‌ضررترند.

طبق گزارش سازمان ملل متحد در ۱۹۹۰، هشتاد درصد جمعیت جهان، تنها به ۲۰ درصد ذخایر آب سالم و بهداشتی دسترسی دارند و آب آلوده، عامل ۷ مورد از هر ۱۰ مورد مرگ‌ومیر در کشورهای فقیر، شناخته شده است. علاوه بر این، سازمان ملل در ۱۹۹۰ گزارش می‌دهد که منابع آب، یکی از محدودیت‌های عمده توسعه بیش از یک‌سوم از کشورهای جهان است، چنان‌که در آن سال، ۲۸ کشور با جمعیتی در حدود ۳۳۵ میلیون نفر با فشار ناشی از کمبود آب و یا کمیابی آن مواجه‌اند و پیش‌بینی می‌شود که این رقم تا سال ۲۰۲۵ به حدود ۵۲ کشور و شاید هم بیشتر برسد که ارقامی بسیار قابل‌تأمل است. متأسفانه اکثر کشورهای درگیر، کشورهای فقیرند که درآمد سرانه آن‌ها پایین است (رحیمی، ۱۳۸۲: ۳۲).

پخت‌وپز، بهداشت شخصی و خانگی از ضروریات است. حق بر آب، جزء تضمین‌های لازم برای تأمین سطح کافی زندگی مندرج در بند ۱ ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار می‌گیرد؛ به‌ویژه آنکه آب یکی از بنیادی‌ترین ضروریات بقا و ادامه حیات است. حق بر آب، ارتباط ناگسستنی با حق بر غذای کافی (بند ۲ ماده ۱۱) دارد (اسفندیاری، ۱۳۹۳: ۱۲).

حق بر آب با بسیاری دیگر از حقوق بشر نیز در ارتباط است از جمله حق تعیین سرنوشت، درجایی که به حقوق مربوط به تصرف منابع ثروت می‌پردازد. حق با حق بر آموزش، سلامتی و حق مشارکت در حیات فرهنگی نیز در ارتباط است. همچنین حق بر آب با حق بر کار از جمله کشاورزی رابطه وثیق دارد.

حق بر آب با حق بر بهداشت که در ماده ۱۲ میثاق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۴ و ماده ۱ کنوانسیون آرهیوس^۵ پیرامون دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و دسترسی به عدالت در امور زیست‌محیطی پذیرفته شده نیز ارتباط و پیوند نزدیکی دارد (گروه صلح کرسی حقوق بشر، ۱۳۸۹: ۲۶۵).

بهبود دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی انعکاس‌هایی جدی برای حق سلامت دارد. هر ساله کودکان زیادی بر اثر اسهال و دیگر بیماری‌هایی که آب غیربهداشتی و کثیف باعث آن می‌شود، می‌میرند.

روش حقوق بشر در تولید آب آشامیدنی سالم و بهداشتی اصولی را جهت اعتراضات اخیر بر آب و بهداشت ایجاد کرده است. اگرچه حق بر آب دقیقاً در استفاده‌های خانگی و شخصی آب کاربرد دارد، رویکرد اساسی حقوق بشر می‌تواند و باید مسائل بزرگ‌تر مانند مدیریت منابع آب را در نظر بگیرد. چنین رویکردی به‌طور فراوانی تأکید می‌کند بر اینکه هیچ گروه جمعیتی نباید محروم شود و اینکه اولویت در تقسیم محدود در منابع عمومی باید به کسانی داده شود که آب آشامیدنی در دسترس ندارند یا کسانی که با مسئله تبعیض نژادی برای تهیه آب آشامیدنی سالم مواجه هستند.

اکثریت کسانی که دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی ندارند در هر دو منطقه شهری و روستایی فقیر

4. International covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966.

5. Aarhus.

نسل سوّم حقوق بشر

حقّ بر آب با نسل سوّم حقوق بشر نیز در ارتباط است که در این بخش این ارتباط بررسی می‌شود:

حقّ بر صلح

زندگی موهبت الهی است که به وسیله خداوند بزرگ به موجودات زنده اعطا شده و انسان به عنوان اشرف مخلوقات حق دارد تا از مزایای این نعمت خداوندی برخوردار باشد. یکی از مهم‌ترین ضرورت‌های حفظ زندگی که از جمله حقوق اساسی و اولیه انسان‌هاست، تأمین شرایط و فضای صلح و امنیت است که با دست یافتن به آن انسان‌ها می‌توانند از حق زندگی برخوردار باشند و برای اجرای تعهدات و مسئولیت‌هایشان برای به دست آوردن بقیه ارزش‌ها و حقوق بشری خود تلاش نمایند؛ لذا صلح یک حق بشری است. از دیرباز بشریت آرزو داشته است که در صلح و آرامش زندگی کند. حقّ بر صلح برآمده از کرامت بشری است که بستری ضروری برای تحقق و اجرایی شدن سایر حقوق شناخته‌شده برای بشر به‌شمار می‌رود.

«اسلام از صلح به عنوان یکی از مبانی اساسی چارچوب حقوقی خود پشتیبانی می‌کند» (بسته نگار، ۱۳۸۰: ۶۵۷).

«پیش‌شرط اعمال حقوق و آزادی‌های اساسی انسانی تضمین موجودیت نوع بشر است که رعایت حق صلح را می‌توان متضمّن این مفهوم قرارداد» (عسکری و وکیل، ۱۳۹۱: ۶۱).

«صلح و امنیت بین‌المللی یکی از پیش‌نیازهای مهم حقوق بشر است. با به خطر افتادن صلح و امنیت بین‌المللی، تمامی حقوق و آزادی انسان‌ها دچار مخاطره می‌شود؛ زیرا جنگ و تهدید در سطح جهان، نه تنها صلح و امنیت بین‌المللی را متأثر می‌سازد، بلکه توسعه، رشد اقتصادی، حقوق مدنی، سیاسی، حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیط‌زیست را نیز با تهدید جدی مواجه می‌کند» (فیروزی، ۱۳۸۲: ۷۱). امروزه بحران آب این حق را با چالش جدی مواجه و صلح و امنیت بین‌المللی را به خطر انداخته است. بحران آب، مشکلی جدی است که باعث فقر و بدبختی بخش عظیمی از مردم جهان شده، انحرافات اجتماعی، درگیری‌ها، جنگ و جدال‌ها و تنش‌های حادّ سیاسی را افزایش داده و بدین طریق نسل حاضر را با تهدیدی جدی مواجه کرده است (رحیمی، ۱۳۸۲: ۳۲).

محدودیت آب شیرین از یک‌طرف و افزایش روند

مصرف از طرف دیگر، آب را به یک مسئله امنیتی تبدیل کرده است، زیرا اختلال در آب، اختلال در فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، شرب و غیره را به دنبال خواهد داشت. کاهش سرانه آب شیرین یک معضل جهانی است و در همه کشورهای وجود دارد. جدای از رقابت و منازعات محلی و ملی که در مورد آب وجود دارد، در سطح بین‌المللی نیز به علت قرار گرفتن ۵۰ تا ۶۵ درصد مساحت هر یک از قاره‌ها در حوضه‌های آبریز مشترک بین دو یا چند کشور، منازعات و رقابت‌های بین‌المللی در مورد آب، بسیار قابل توجه است (عبدالمنافی و مظاهری، ۱۳۹۳: ۲۷).

«با گسترش پدیده خطرناک کم‌آبی، بیش از ۲۶ کشور با بیش از ۳۰۰ میلیون نفر جمعیت با بحران کمبود آب مواجه‌اند. در صورت ادامه روند موجود تا سال ۲۰۵۰ میلادی این رقم به ۶۶ کشور با جمعیتی حدود دو سوّم کل جمعیت دنیا خواهد رسید. طبق گزارش‌های سازمان ملل در نیم‌قرن اخیر بیش از ۱۸۳۰ مورد مناقشه در زمینه آب در جهان رخ داده است که ۳۷ مورد آن سبب بروز جنگ و یا انفجار شده است. کشورهای مصر، سودان و اتیوپی بر سر تقسیم آب رود نیل در کشمکش باهم هستند. عراق با سوریه و ترکیه بر سر رودهای دجله و فرات تنش‌های جدی دارند» (مهکویی و گلی، ۱۳۹۲: ۱۷).

با توجه به رشد بی‌رویه جمعیت، پیش‌بینی شده است که در سال‌های ۲۰۵۰ به بعد بیش از دو میلیارد نفر به جمعیت زمین اضافه می‌شود و جمعیت زمین در سال ۲۰۵۰ به مرز ۹ میلیارد نفر خواهد رسید. با این حساب پیش‌بینی می‌شود که در سال‌های ۲۰۲۵ به بعد کمتر از ۲/۳ مردم جهان با مشکل کم‌آبی و بی‌آبی روبرو خواهند شد و بی‌شک با جنگ آب روبرو خواهیم شد.

دانشمندان پیش‌بینی کرده‌اند که در اواخر قرن ۲۱ کم‌آبی و بی‌آبی از مشکلات عمده انسان خواهد بود و از بحران انرژی دهه ۱۹۷۰ میلادی هم بدتر می‌شود و موجب مرگ و میر انسان‌ها، حیوانات، حیات وحش و از همه بدتر موجب از بین رفتن پوشش گیاهی نیز خواهد شد (دهقان و دیگران، ۱۳۹۳: ۲).

حقّ بر محیط‌زیست

آب به عنوان یکی از عناصر سه‌گانه محیط‌زیست تابع وضعیت یکپارچگی زیست‌محیطی است. در واقع محیط‌زیست از یکدیگر تأثیر گرفته و بر هم تأثیر می‌گذارند. خلل در یکی

از عناصر محیط‌زیست به معنای خلل در عناصر دیگر است. حق برخورداری از محیط‌زیست سالم و حق بهره‌مندی از توسعه که تحقق هم‌زمان آن‌ها مستلزم توسعه پایدار است، یکی از جلوه‌های حیثیت و کرامت انسانی تلقی می‌گردد که مکمل حقوق بشر برای نسل حاضر و شرط تحقق آن برای نسل‌های آینده است.

«حق به محیط‌زیست سالم به‌عنوان یک حق اساسی و بنیادین جای خود را در مجموعه حقوق بشر باز کرده است. توجه ویژه به این حق موجب شناخت ظرفیت‌های حقوق مدنی، سیاسی، حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی شده است. حق به محیط‌زیست به‌عنوان بخشی از حق حیات، حق زندگی با استاندارد، حق بهداشت، حق هوای سالم، حق عایق و ویژگی فرهنگی مورد توجه قرار گرفته و عمده‌ترین درون نسل اول حقوق بشر توسعه یافته است» (مولایی، ۱۳۸۶: ۲۹۳).

«نیاز انسان به محیط‌زیست مبنای حق انسان در برخورداری از محیط‌زیست است. به همین سبب حق بر محیط‌زیست به‌مانند حقوق نسل دوم، حقی قابل مطالبه است. بر این اساس آنچه طبیعت را موضوع حق و بهره‌مندی انسان قرار می‌دهد، نیازمندی موجود انسانی است» (مشهدی و کشاورز، ۱۳۹۱: ۴۹).

«خوشبختانه حق داشتن محیط‌زیست سالم امروز دیگر صرفاً یک آرزی دست‌نیافتنی نیست، بلکه پس از حدود چهل سال تلاش مداوم سازمان‌های غیردولتی، سازمان‌های بین‌المللی و مجامع علمی به حقی کاملاً شناخته شده در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی تبدیل گردیده است» (افتخار جهرمی، ۱۳۸۸: ۱۵). در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای می‌توان به اعلامیه استکهلم (۱۹۷۲)، منشور جهانی طبیعت (۱۹۸۲)، اعلامیه ریو (۱۹۹۲)، ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر (۱۹۸۱)، ماده ۱۱ پروتکل الحاقی کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۸۸)، ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹)، بند ۱ ماده ۴ کنوانسیون سازمان بین‌المللی کار درخصوص قبائل و اقوام بومی (۱۹۸۹) و بسیاری از اسناد دیگر اشاره کرد.

«اعلامیه پایانی کنفرانس سازمان ملل متحد درباره محیط‌زیست انسانی با اعلام «حق بر محیط‌زیست سالم» پیوندی بنیادین بین حفاظت از محیط‌زیست و حقوق بشر ایجاد نمود و سرآغاز تحولی جدید در حقوق بین‌الملل گردید» (فیروزی، ۱۳۸۲: ۱).

با گسترش مفهوم حمایت از حقوق بشر، حق بر محیط‌زیست سالم را می‌توان از طریق آن تفسیر کرد. امروزه بیش از گذشته جامعه به رابطه حیات بشر با محیط‌زیست آگاهی یافته است و آلودگی و تخریب محیط‌زیست می‌تواند حیات انسان را با خطر جدی روبه‌رو سازد. وابستگی انسان به کیفیت محیط‌زیستش امری بدیهی است لذا محیط‌زیست از ابعاد حقوق بشر تلقی می‌شود. به تعبیر انجمن بین‌المللی حقوق زمین بدون محیط‌زیست قابل سکونت، کلیه حقوق دیگر قابل حصول و یا بی‌معنی خواهد شد. در همین رابطه، به‌خوبی می‌توان بین تخریب محیط‌زیست و آثار تهدیدکننده حق اولیه و اساسی بشر بر حیات، رابطه برقرار کرد. برای مثال حق بهداشت در اثر زیان ناشی از آلودگی به آب مطرح می‌شود. با تخلیه مواد سمی در دریا، بخش‌های عمده‌ای از افراد جامعه قادر به دفاع از حق فرد به سرمایه‌گذاری، برنامه‌ریزی شهری و روستایی، سیاست‌گذاری تجاری که آثار آن‌ها مستقیم یا غیرمستقیم موطن افراد را مؤثر می‌سازد به نقض این حق می‌انجامد. باید توجه داشت هر خطری که بر محیط‌زیست وارد می‌شود، مستقیماً وضعیت بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهد، تخلف از محیط‌زیست تخلف از حقوق بشر است (حبیبی، ۱۳۸۲: ۱۶۵).

«استخراج حق دسترسی بشر به آب از اصول حقوق محیط‌زیست بر این پایه استوار است که نوعی از حق فردی و نیز نوعی حق عمومی نسبت به محیط‌زیست وجود دارد که به‌موجب آن دولت‌ها باید اهمیت حفظ طبیعت به‌جهت طبیعت را تصدیق کنند، حق به محیط‌زیست مسلماً می‌تواند به‌عنوان پایه‌ای برای حق به آب که به‌وضوح به هم مرتبط‌اند، شناخته شود. بر اساس این رویکرد دولت باید حق به آب را به‌منظور رفع نیازهای اساسی مردم خود از طریق استفاده مناسب و کافی از منابع طبیعی تقویت و تأیید کند» (سلیمان و لنکفورد، ۱۳۹۴: ۱۰۱).

حق دستیابی به آب کافی و سالم یکی از لوازم و نیازهای اساسی بشر برای زندگی است. اگرچه این حق مستقلاً در اسناد بشری ذکر نشده است اما از برخی مفاد کلی آن‌ها کاملاً استنباط می‌شود. حق بر آب با اجتماع حق حیات، حق بهداشت و حق تغذیه، گویای حق بر محیط‌زیست سالم است. آب مناسب و بهداشتی صرفاً در محیط زیستی سالم و بهداشتی حاصل خواهد شد. از این رو، ایجاد آلودگی و تخریب محیط‌زیست در حد گسترده، موجب آلودگی منابع آبی شده و در نتیجه استیفای حق بر آب مخدوش

می‌گردد. پس لازمه بهره‌مندی همگانی از حقّ بر آب و در نتیجه امکان حیات پایدار آن است که محیط‌زیست از سلامت و تعادل زیست بومی برخوردار باشد و در واقع حقّ بر محیط‌زیست سالم مراعات گردد (سپهری فر و میرزاده، ۱۳۹۲: ۴۹).

ارتباط محیط‌زیست و حقّ بر آب دوجانبه است. در واقع هر چند معضلات زیست‌محیطی می‌توانند بر کمیّت و کیفیت آب و در نتیجه بر تحقّق یا عدم تأمین حقّ بر آب آشامیدنی سالم تأثیر بگذارند اما باید این نکته را نیز مدنظر داشت که دقیقاً در نقطه مقابل این موضوع، مسئله استفاده و بهره‌برداری مدیریت نشده از آب وجود دارد که می‌تواند بر روی آب به‌عنوان یکی از عناصر اساسی محیط‌زیست، تأثیرگذار باشد. لذا اولاً دولت باید به مؤلفه‌هایی که منجر به تأثیرات جدی و غیرقابل جبران بر محیط‌زیست می‌شوند و حقّ بر آب را تحت تأثیر قرار می‌دهند، توجّه نماید و با آن‌ها مقابله کند. ثانیاً دولت حقّ ندارد به بهانه تأمین آب شرب مردم به بهره‌برداری ناپایدار مبادرت نماید. به این ترتیب حقّ بر آب در پرتو ملاحظات زیست‌محیطی باید مشتمل بر توزیع، فراهم آوری و استفاده زیست‌محیطی باشد. در این راستا دولت می‌تواند اقداماتی از قبیل مدیریت یکپارچه منابع آبی انجام دهد (bird, 2009: 10).

آلودگی آب، نمونه بارزی از مشکلات محیط‌زیست بین‌المللی است. رودها و آبگیرهای مهم مشترک که اغلب به‌عنوان منابع طبیعی تقسیم شده بین دو یا چند کشور می‌باشند و مسائل مربوط به کیفیت آب‌های مشترک و کمیّت آن‌ها، می‌تواند برخوردهایی را در روابط بین‌المللی ایجاد کند. توجّه به درجه کیفیت آب سالم که در جهت رفع نیازهای اصلی در صنایع تولید آشامیدنی‌ها و موادّ غذایی، آب مورد استفاده دستگاه‌های آب‌سردکن، صنایع یخ‌سازی، آبیاری و غیره بستگی به نوع بهره‌برداری از آن دارد. چند کشور در حال توسعه منابع آب فراوان اما با کیفیت نازل در اختیار دارند و در نتیجه با مشکل کمبود آب آشامیدنی دست‌به‌گریبان‌اند (گوندلینگ و هوسیمان، ۱۳۷۹: ۱۴).

مشکل اصلی این است که از منابع محدود آب که در اختیار داریم استفاده درست صورت نمی‌گیرد و با توجّه به افزایش سریع جمعیت و کمبود منابع آب، انسان‌ها با آلوده ساختن آن، حیات خویش را به‌صورت جدی تهدید کرده‌اند.

ورود مواد زاید صنعتی، کشاورزی، شیمیایی و مسموم‌کننده منابع آبی، باعث آلودگی آن شده است. آب‌هایی که به علل مختلف آلوده می‌شوند افزون بر این که بهداشت، سلامت و محیط‌زیست انسان‌ها را به خطر می‌اندازند، حیوانات و گیاهان را نیز با مشکلات و مخاطرات زیستی مواجه می‌سازند. انتقال موادّ سمی موجود در آب و آلوده کردن آب اقیانوس‌ها، دریاها، دریاچه‌ها و رودها و مانند آن‌ها بسیار خطرناک است و می‌تواند خسارات جبران‌ناپذیری را به بار آورد (قاسمی، ۱۳۸۴: ۶۸).

سلامتی و بهداشت تنها جایی وجود دارد که در آن منابع کافی مطابق نیازهای انسان موجود باشد یا جایی که محیط کار و زندگی از آلاینده‌های تهدیدکننده بهداشت و سلامتی حیات، عوامل بیماری‌زا و خطرات فیزیکی مصون باشند. از آنجاکه بشر در محیط ناسالم و آلوده در معرض انقراض و نابودی است؛ از این‌رو برای بقای نسل بشر محیط‌زیست می‌باید مورد حمایت قرار گیرد.

بدیهی است که وجود بهداشت جسمی و روحی را نمی‌توان در محیط زیستی آلوده و تخریب‌شده متصور شد. تأثیر بی‌شمار و مستقیم صدمات زیست‌محیطی بر سلامت بشر اینک امری فاقد تردید است که تحقیقات و دستاوردهای علوم مختلف بر این امر صحّه گذاشته‌اند. از این‌رو استیفای حقّ بهداشت توسط انسان‌های موجود و تمتّع نسل‌های آینده از حقّ مذکور مستلزم داشتن محیط زیستی سالم است (سپهری فر و میرزاده، ۱۳۹۲: ۴۷).

در حال جامعه بشری امروز به‌خوبی واقف است که حقّ بر محیط‌زیست سالم و پایدار در حقوق بشر موجودیت یافته است. این امر در اسناد بین‌المللی منطقه‌ای حقوق بشر به‌صراحت پیش‌بینی شده است. باید تلاش کرد تا با گسترش همکاری‌های بین‌المللی و گذر از همکاری به همبستگی بین‌المللی، راه‌حلی جهان‌شمول برای محیط‌زیست را هموار ساخت و از این رهگذر، ضمن تضمین محیط زیستی مناسب و سالم برای فعالیت‌های انسانی و سعادت بشری، زمینه استیفای واقعی حقوق بشر را فراهم کرد.

به هر صورت، تردید نیست که بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم، حقّ مسلم بشریت است، حقّی که مرز جغرافیایی نمی‌شناسد و به نسل‌های موجود محدود نمی‌شود. حقّی که خواه از لایه‌لای حقوق بنیادین بشری و خواه به‌عنوان یک حقّ بنیادین مستقل و جدید، اتّخاذ برخی اقدامات از سوی دولت را جهت تأمین استیفای کامل آن ضروری

شناسایی و بررسی عوامل عمده تهدیدکننده منابع سطحی و زیرزمینی آب از اهمیت خاصی برخوردار می‌شود (رضاعلی و دیگران، ۱۳۸۷: ۴۷).

لذا آب یکی از اساسی‌ترین عناصر زیست است. برخورداری از آب سالم برای نیازهای انسانی از عوامل اساسی و به‌منزله عامل تمدن شناخته شده است. هیچ کشوری بدون اطمینان از داشتن آب نمی‌تواند ثبات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی خود را حفظ کند و بدون کاهش میزان آلودگی، امنیت نسل‌های آتی از نظر آب و غذا مبهم و بدین طریق، توسعه پایدار فقط در حد یک شعار دل‌فریب باقی خواهد ماند.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه حق تحت عنوان حق دسترسی بشر به آب در چارچوب حقوق بین‌الملل وجود دارد و این حق، در اسناد بین‌المللی به‌طور صریح و ضمنی مورد اشاره قرار گرفته است. نظریه شماره ۱۵، آشکارترین و صریح‌ترین مورد شناسایی حق دسترسی بشر به آب در حقوق بین‌الملل است. حق بر آب به‌عنوان یکی از ملزومات حیات بشری چه در قالب یک حق مجزا و مستقل و چه در راستای تضمین شرایط مناسب زندگی در نظر گرفته شود، نیازمند حمایت و تأمین از سوی مقامات دولتی است.

تفسیر کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی به‌عنوان مرجع صلاحیت‌دار تفسیر مقررات میثاق حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برای التزام به تأمین چنین حق کفایت می‌کند. از این سو قواعد مندرج در کنوانسیون‌های خاص حقوق بشری درخصوص حق بر آب آشامیدنی سالم به‌واسطه گذر زمان و جلب توجه خاص به این حق بوده است و سخن صریح از این حق در آن اسناد به معنای نبود چنین مفهومی در کنوانسیون‌های سابق نیست. حق بر آب می‌تواند در کالبد برخی از مفاهیم و حقوق بشری مستقل جای بگیرد. حق حیات نیز به‌عنوان یک مصداق بارز برای لزوم تأمین آب برای مردم همیشه در رأس حقوق بشری دیگر قرار دارد.

حق بر آب با بسیاری دیگر از حقوق بشر از جمله حق سلامت، حق غذا، حق تعیین سرنوشت، حق بر آموزش، حق کار از جمله کشاورزی، حق بر بهداشت، حق بر محیط‌زیست، حق بر صلح، حق بر توسعه و... ارتباط دارد؛

می‌نماید. نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران هم در نظر و هم در عمل مبتنی است بر پذیرش تلویحی حق بشر به محیط زیستی سالم ولی برای آنکه این شناسایی از فواید عملی کامل برخوردار گردد، نهادهای مختلف حکومتی اعم از تقنینی، اجرایی و قضایی باید با تکیه بر وفاق عقلانی، شرعی و ملی، در ارتقای وضعیت موجود همت گمارند (حبیبی، ۱۳۸۲: ۱۶۶).

نهایتاً اهداف محیط زیستی از طریق توسل به حقوق بشر بنیادین شناخته شده، قابل احقاق اند (ایده و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۱۷).

حق بر توسعه پایدار

بر اساس بند ۱ ماده ۱ اعلامیه حق بر توسعه؛ حق توسعه را به‌عنوان حقی که نمی‌توان آن را از انسان گرفت و در نتیجه و بر اساس آن هر انسان و همه مردمان حق دارند در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، ... شرکت کنند، به آن‌ها کمک کنند و از آن‌ها برخوردار شوند.

ازجمله حقوق مهم بشری حق بر توسعه است که حق بر آب با آن ارتباط وثیق دارد؛ زیرا در ماده ۸ اعلامیه حق بر توسعه اشاره شده که آب از منابع اساسی است که باید فرصت برابر برای دسترسی به این منبع برای توسعه فراهم شود. کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه، اصطلاح «توسعه پایدار» را تحقق نیازهای نسل فعلی بدون به مخاطره افکندن توانایی نسل‌های آینده برای تحقق نیازهای خود تعریف کرده است. این کمیسیون در عین حال اعلام کرده است که جدا کردن موضوع‌های توسعه از موضوع‌های زیست‌محیطی ممکن نیست، زیرا بسیاری از شکل‌های توسعه سبب فرسایش منابع زیست‌محیطی می‌شوند که اساس توسعه به شمار می‌روند و تخریب محیط‌زیست می‌تواند به فروپاشی توسعه اقتصادی منجر شود.

اما این کمیسیون نتوانست به یکی از بحرانی‌ترین مسائل شمار روزافزونی از کشورهای جهان یعنی کمیاب شدن آب، به‌عنوان یک عامل محدودکننده توسعه در شرایط رشد دم افزون جمعیت بپردازد (شوتفلند، ۱۳۸۰: ۴).

کمبود منابع آب یکی از مهم‌ترین عوامل محدودکننده توسعه قلمداد می‌شود و باید کنترل کیفیت به‌گونه‌ای اعمال شود که ابتدا آلودگی‌های منابع آب اعم از (سطحی و زیرزمینی) ناشی از فعالیت‌های این بخش‌ها کنترل و شاخص‌های کیفی آب به‌تدریج ارتقا یابد، از این رو

و در صورتی که حقّ بر آب با چالش مواجه شود این حقوق نیز در اجرا با چالش اساسی روبرو خواهند شد و میزان تحقق آن در هاله‌ای از ابهام قرار خواهد گرفت. هرچند در نظام حقوقی ایران هیچ مقرّره صریحی در خصوص حق بر آب آشامیدنی سالم وجود ندارد اما از عموماً مواد مندرج در قوانین مختلف می‌توان نتیجه گرفت که دولت موظف به تأمین آب آشامیدنی و حفظ سلامت آب است.

منابع

ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۸۷). «حقّ بر غذا پیش شرط تحقّق سایر حقوق». مجله حقوق بین‌المللی. سال ۲۵، شماره ۳۹، ص ۲۳۱. اژدری، افسون و دیگران (۱۳۷۸). چکیده مقالات دومین کنفرانس ملی روز جهانی محیط‌زیست. تهران: دانشگاه تهران. اسفندیاری، چنگیز؛ میر عباسی، سید باقر (۱۳۹۳). «حقّ دسترسی به غذا در محاصرات از منظر موازین حقوق بین‌الملل». مجله حقوقی دادگستری. سال ۷۸، شماره ۸۸، ص ۱۲. افتخار جهرمی، گودرز (۱۳۸۸). «حقوق بشر محیط‌زیست و توسعه پایدار». مجله تحقیقات حقوقی. شماره ۵۰، صص ۹-۲۴. اکرمی مقدّم، مهدی؛ نورزاده، حدّاد (۱۳۹۳). «عوامل ایجاد بحران آب در ایران و راهکار مقابله با آن». ارائه شده در دومین همایش ملی بحران آب. شهرکرد: دانشگاه شهرکرد. ایده، آسپیورن و دیگران (۱۳۸۹). حقوق اقتصادی. اجتماعی و فرهنگی. ترجمه دکتر اردشیر امیر ارجمند. تهران: انتشارات مجد. بابایی، نوید؛ راعی دهقی، مسعود (۱۳۹۰). «معناداری و حق حیات». مجله معرفت. سال ۲۰، شماره ۱۶۵، صص ۸۷-۱۰۲. باقری، شهلا؛ ملک‌شاه، آرزو (۱۳۹۰). «مطالعه تطبیقی حقّ حیات زن از دیدگاه اسلام و غرب (با تأکید بر اسناد بین‌المللی)». پژوهشنامه زنان. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال ۲، شماره ۲، صص ۱-۲۱. ببران، صدیقه؛ هنر بخش، نازلی (تابستان ۱۳۸۷). «بحران وضعیت آب در جهان و ایران». فصلنامه راهبرد. سال ۱۶، شماره ۴۸، صص ۱۹۳-۲۱۲. بسته نگار، محمد (۱۳۸۰). حقوق بشر از منظر دانشمندان. تهران: شرکت سهامی انتشار. توکلی. محمد تقی (۱۳۹۰). حفاظت از منابع آب در آیینۀ روایات، ارزش‌ها، اعتقادات و فرهنگ‌ها. تهران: شرکت مدیریت منابع آب ایران.

حبیبی، محمد حسن (۱۳۸۲). «حقّ برخورداری از محیط‌زیست سالم به عنوان حقّ بشریت». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. شماره ۱۳۱-۱۷۰. خلیلی، عبدالرضا؛ احمدلو، اشرف (۱۳۹۳). «بررسی وضعیت بحران آب در ایران و جهان». ارائه شده در دومین همایش ملی بحران آب. شهرکرد: دانشگاه شهرکرد. رحیمی حسین (۱۳۸۲). «بحران آب، مشکل ناشناخته جهانی». فصلنامه پیک نور. شماره ۲، صص ۲۳-۳۳. سلمان م. ا. سلمان؛ شیوا نمک اینرنی - لنگفورد (۱۳۹۴). آب و حقوق بشر. ترجمه حسن اسدی زید آبادی. تهران: انتشارات ناهید. سید فاطمی، سیدمحمد (۱۳۷۹). «حقّ حیات». مجله تحقیقات حقوقی. شماره ۳۱ و ۳۲، صص ۱۴۹-۱۶۶. شوتفلند، اگیل (۱۳۸۰). منابع آب شیرین. ترجمه محمد دانش. تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست. طلایی، فرهاد؛ رزم خواه علی (۱۳۹۲). «تعهدات دولت‌ها در قبال حقّ بر غذا باتوجه به ماده یازدهم میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی». فصل‌نامه حقوق. در مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دوره ۴۳، شماره ۲، صص ۱۳۱-۱۳۲. ظهور سلیمانی، مهرداد؛ موجودی، پیمان؛ عمانی، احمدرضا؛ بهفر، حمید (۱۳۹۲). «نقش آب در هزاره سوم و اهمیت آن در امنیت کشورهای مختلف». اولین همایش ملی بحران آب. اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۹۰). حقوق بشر دوستانه بین‌الملل از منظر اسلام. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. فیروزی، مهدی (۱۳۸۲). «حقّ بر محیط‌زیست در اسناد بین‌المللی و اسلام». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه مفید قم. قاسمی، ناصر (۱۳۸۴). حقوق کیفری محیط‌زیست. تهران: انتشارات جمال الحق. کریون متیوسی، آ. (۱۳۸۷). چشم‌اندازی به توسعه میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. ترجمه دکتر محمد حبیبی مجنده. تهران: سازمان انتشارات دانشگاه مفید. کشتکار پژوه، محسن (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی حق حیات در نظام حقوق بشر بین‌الملل و نظام حقوق بشر اسلام. وزارت علوم. تحقیقات و فناوری. قم: دانشگاه قم. دانشکده حقوق و علوم سیاسی. کوشکی، محمد صادق (۱۳۸۲). «بحران آب و امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه مطالعات راهبردی. شماره ۲۰، صص ۱۰۹-۱۱۶. گروه صلح کرسی حقوق بشر (۱۳۸۹). صلح و دموکراسی یونسکو. تهران: نشر دادگستر.

در کشورهای منطقه‌ای ژئوپلیتیکی خلیج فارس. ارائه شده در اولین همایش ملی بحران آب. اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان. ۲۵ و ۲۶.

میر موسوی، سیدعلی؛ حقیقت، سیدصادق (۱۳۹۰). مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

وکیل، امیرسعاد؛ عسکری، پوریا (۱۳۹۱). نسل سوم حقوق بشر. تهران: انتشارات مجد.

هاشمی، سید محمد. (۱۳۸۴) حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: نشر میزان.

----- (۱۳۸۴). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. تهران: نشر میزان.

Soboka Bulto, T. (2011). *The emergence of the human right to water in international human rights law: Invention or discovery?*. *Melbourne Journal of International Law*, 12(2), 42.

Bird, J., Arriens, W. L., & Von Custodio, D. (2009). *Water Rights and Water Allocation Issues and Challenges for Asia*.

Scanlon, J., Cassar, A., & Nemes, N. (2004). *Water as a human right?* (No. 51). IUCN.

گوندلینگ، لورتار؛ هوسیمان، جی دبلیو (۱۳۸۹). حقوق محیط‌زیست. ترجمه محمد حسن حبیبی. جلد دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

مشهدی، علی؛ اسماعیل کشاورز (۱۳۹۱). «تأملی بر مبانی فلسفی حق بر محیط‌زیست سالم». *دوفصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه حقوق اسلامی*. سال ۱۳. شماره ۲.

مظاهری، مهدی؛ عبدالمنافی، نرجس السادات (۱۳۹۳). گزارش آب و امنیت ملی. دفتر مطالعات زیربنایی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی شماره مسلسل ۱۳۶۸۸.

مولایی، یوسف. (۱۳۸۶) «نسل سوم حقوق بشر و حق به محیط‌زیست سالم». *فصلنامه حقوق. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*. شماره ۴۰. صص ۷۷-۸۷.

میرزاده، نادر؛ سپهری فر، سیما (۱۳۹۲). «تعامل حق بر محیط‌زیست سالم و حق بر بهداشت». *فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی*. سال ۲. شماره ۴. ص ۳۷.

احسانی مطلق، محمد رضا؛ مفتاح، احمدرضا (۱۳۹۴). «حق حیات در ادیان توحیدی». *مجله الهیات تطبیقی*. سال ۶. شماره ۱۴. صص ۱۲۵-۱۳۸.

مظاهری، مهدی؛ طالبی، تکتم (۱۳۹۴). گزارش هم‌اندیشی بحران آب با محدودیت آب‌های زیرزمینی. دفتر مطالعات زیربنایی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. شماره مسلسل ۱۴۴۸۲. مهکویی، حجت؛ گلی، علی (اردیبهشت ۱۳۹۳). بحران آب